

Citation:

J. Gonda, Levensbericht M. Leumann, in:
Jaarboek, 1977, Amsterdam, pp. 218-222

Herdenking van

Manu Leumann

(6 oktober 1889–15 juli 1977)

door J. Gonda

Het buitenlands lid van deze afdeling Manu Leumann werd geboren op 6 oktober 1889. Zijn familie stamde uit Kümmerthausen in het Zwitserse kanton Thurgau. Zijn grootvader, die daar predikant in Berg was, had twee zoons, Julius en Ernst, die zich beiden aan de studie van het Sanskrit wijdden. Ernst Leumann (1859–1931) was eerst leraar in de klassieke talen te Frauenfeld, daarna hoogleraar in Straatsburg voor Grieks, Latijn en Sanskrit. Hij was vooral werkzaam op de gebieden van het Jainisme, de Oud-Indische mythologie en taalwetenschap. Zijn zoon, naar de Indische aartsvader der mensheid Manu genoemd – zijn broer kreeg de naam Hari, naar de Indische god Viṣṇu – volgde in belangstelling zijn vader, niet zijn muzikaal zeer begaafde moeder. Hij genoot zijn eerste opleiding aan het Protestants Gymnasium te Straatsburg (1895–1907) en studeerde achtereenvolgens klassieke en Indische filologie alsook taalwetenschap (d.i. Indogermanistiek) aan de universiteiten van Straatsburg (vanaf 1908), Berlijn (zomersemester 1909 en wintersemester 1909–1910) en Göttingen (zomersemester 1910). Zijn Doktor-examen legde hij af op 5 maart 1914. Zijn proefschrift verscheen drie jaar later in druk. Het behandelt, in 160 bladzijden, de Latijnse adjectiva op *-lis*. Dit was een originele keuze, waarmee hij afweek van het advies van zijn leermeester Albert Thumb en de eerste stap zette op een weg, die hem van voorkeur en methoden van de destijds toonaangevende Junggrammatiker zou verwijderen.

Deze eersteling was een goede introductie tot de werkkring, die Leumann van 1919 tot 1927 vervulde, die van medewerker aan, en sinds 1922 redacteur van, de *Thesaurus Linguae Latinae*, een werkkring die er toe leidde, dat verreweg de meeste wetenschappelijke artikelen, die hij in deze periode publiceerde, over kwesties van Latijnse taalgeschiedenis handelen. Iets waaraan zijn toelating tot privaatdocent in de Indogermanische Sprachwissenschaft te München in 1922 blijkbaar niet veel kon veranderen. Ofschoon er door zijn benoeming tot ordinarius als opvolger van Eduard Schwyzer te Zürich in 1927 een einde kwam aan zijn hoofdtaak bij de Latijnse *Thesaurus*, bleef hij deze belangrijke onderneming trouw. Zozeer, dat ze aan hem haar voortbestaan dankt. Toen de toekomst van dit in opzet Duitse project, dat voor vele toekomstige generaties van Latinisten en linguïsten een onuitputtelijke bron van gegevens zou blijken te worden, er na de tweede wereldoorlog somber uitzag, was Leumann het, die in internationaal overleg wist te bereiken, dat het werk in München werd voortgezet, en dat wel, met medewerking uit verschillende landen, onder de auspiciën van een internationale commissie, waarvan ook Nederland deel uitmaakt en waarvan Leumann terecht de eerste voorzitter werd (1949). Door deze ontwikkeling werd het ook voor aankomende Nederlandse Latinisten mogelijk aan het voor henzelf leerzame werk bij de *Thesaurus* deel te nemen.

Het was na deze werkzaamheden op de terreinen van de Latijnse lexicografie en taalgeschiedenis geen wonder, dat aan Leumann de bewerking werd opgedragen van het eerste deel, handelend over de klank- en vormleer, van de uitverkochte en verouderde Lateinische Grammatik van Stolz en Schmalz. Volkomen terecht staat op het titelblad van dit tussen 1926 en 1928 verschenen herziene werk: „in fünfter Auflage völlig neu bearbeitet”. Het werd inderdaad een volledig nieuw boek, en dat niet alleen: ook een model van weloverwogen nauwkeurigheid gepaard aan inhoudsrijke beknoptheid en in tal van opzichten niet slechts een modernisering, maar ook een grote verbetering van het in 1910 voor het laatst verschenen werk van Friedrich Stolz. Leumann's historisch-explicatieve grammatica was ook een grote stap vooruit bij het concurrerende, maar betrekkelijk snel verouderende boek van Sommer, dat zelf het werk van Stolz in duidelijkheid en originaliteit had overtroffen. De nieuwe Klank- en Vormleer bleef op zijn beurt gedurende vele jaren ongeëvenaard door publikaties van anderen, die op het eerste gezicht soms aantrekkelijker leken, maar minder degelijk bleken te zijn. Lang is deze herziene Stolz-Schmalz, d.w.z. de Leumann-Hofmann, uitverkocht geweest; vele jaren werd door vakgenoten met spanning uitgezien naar het verschijnen van een nieuwe uitgave, waarvan het uitblijven niet voldoende werd gecompenseerd door Leumann's zeer gewaardeerde tussentijdse Forschungsberichte op hetzelfde gebied. Gelukkig heeft hij het mogen beleven, dat deze nieuwe uitgave, tweemaal zo omvangrijk als de eerste, 50 jaar daarna in druk verschenen is, weinige maanden voor zijn overlijden in zijn 88ste levensjaar op 15 juli 1977. Ook dit wederom volkomen vernieuwde boek, waaraan hij het laatste decennium van zijn leven met grote toewijding heeft gewerkt, getuigt van enorme belesenheid, weloverwogen oordeel en kritische beheersing van een feitenmateriaal van grote omvang, bovenal van een soevereine beheersing van de taalhistorische methode. En, met behoud van eigen welgefundeerd oordeel, van een hoge mate van objectiviteit en een vermogen verschillende strijdige standpunten in onderling verband zodanig kritisch te beoordelen, dat ze tevens volkomen tot hun recht komen: men leze b.v. eens de 20 bladzijden gewijd aan de beruchte problemen van het Latijnse toonsysteem en de Latijnse metriek.

Door de arbeid aan de Thesaurus en de publikatie in 1928 van de grammatica verwierf Leumann zich naam als Latinist. Meer dan eens liet hij mij in gesprekken blijken, dat het hem verdroot, wanneer op deze kant van zijn activiteit te zeer de nadruk werd gelegd. Terecht, want zijn belangstelling strekte zich veel verder uit. Dit blijkt al uit de omschrijving van zijn leeropdracht te Zürich, die met zijn persoonlijke interesses in volkomen overeenstemming was: Indogermanische Sprachvergleichung, verwandte Disziplinen der klassischen Philologie und Sanskrit. Enige jaren nadat hij zijn ambt te Zürich had aanvaard met een voordracht getiteld Die Indogermanen bleek het, dat hij zich volledig had ingewerkt in een studiegebied van zijn vader, die zich op het Oosten van de Indo-Europese wereld had gespecialiseerd. Uit diens wetenschappelijke nalatenschap publiceerde hij tussen 1933 en 1936 Das nordarische (sakische) Lehrgedicht des Buddhismus, een werk van 570 bladzijden. De zeer uitvoerige inleiding, het glossarium en de addenda zijn met tal van details in de tekstuitgave en vertaling zelf geheel zijn eigen werk. Dit was niet alleen een daad van piëteit, waardoor pionierswerk van zijn vader een bekroning kreeg, maar ook een belangrijke stimulans tot de studie van de Noord-

Iraanse dialecten, in het bijzonder van het Khotanees, alsook van die van het Boeddhisme meer in het algemeen. Buitenstaanders zijn vaak geneigd, de opeenstapeling van moeilijkheden die een uitgave van deze aard met zich meebrengt te onderschatten: de bewerking van teksten van abstruse inhoud, die slechts aan weinigen bekend zijn, uit nauwelijks bestudeerde en niet meer dan fragmentarisch bekende talen stelt de hoogste eisen aan beheersing van de filologische methode, kennis van verwante talen en combinatievermogen. Op de Oud-Khotanese metrick kwam hij nog in latere jaren uitvoerig terug.

Dit brengt mij tot Leumann's verdiensten voor het Sanskrit. Ik zal zijn verhandelingen over de morfologie van deze taal met uitzondering van de in de edita van onze Akademie verschenen „Morphologische Neuerungen im altindischen Verbalssystem” (1952) niet afzonderlijk vermelden. De meeste titels zijn te vinden in de hem ter gelegenheid van zijn 70e verjaardag (1959) aangeboden Kleine Schriften, herdrukken van een aantal artikelen, en voor de latere jaren in de Bibliographie Linguistique. Men kan de door hem gegeven verklaringen van Indische taalverschijnselen in hoofdzaken als definitief beschouwen. Zonder nauwkeurig filologisch spuurwerk niet te achterhalen taalfacten worden met grote kennis van zaken en intelligente intuïtie geordend en in onderling verband verklaard, combinatorische ingevingen krijgen nooit de kans de grenzen van het waarschijnlijke te overschrijden, oude problemen worden met bijzondere scherpzinnigheid opnieuw belicht. En dat alles met een scherp oog voor het relatief grote belang van innovaties, en met een consequente toepassing van de methode der interne vergelijking, die hij – ook in de recente heruitgave van zijn Grammatika – bij voorkeur volgde. Ter illustratie een eenvoudig voorbeeld: dat Lat. *idem* met *i* uit **isdem* is ontstaan is uit het synchronisch er naast voorkomende femininum *eadem* te concluderen; immers als afzonderlijke woorden bestaan *ea* en *is* naast elkaar. Een methode, die vaak in detailonderzoek doeltreffender is dan de externe vergelijking – waarvan ze nooit gescheiden mag worden – en zeker bevredigender en succesrijker dan de bij sommigen geliefde nevelachtige hypothesen der glottogonische speculatie. De oude talen zelf, speciaal het gebruik dat de grote auteurs er van maakten interesseerde hem meer dan de hypothetische reconstructies van het Oer-Indoeuropees. Daarbij placht hij bijzondere nadruk te leggen op het bestaan, in een bepaalde ontwikkelingsfase van een bepaalde taal, van grammaticale patronen, in het bijzonder van patronen, die uit veel gebruikte vormen zijn samengesteld. Deze maken het immers de sprekers mogelijk, analytisch nieuwe vormen te ontwikkelen, die onder gunstige omstandigheden b.v. synoniemen in onbruik doen raken. Zo worden ook in het kader van wat hij een Suffixverband noemde woorden, die in zo'n door een bepaalde groep suffixen gekenmerkt synchronisch systeem op een gegeven moment door de taalgemeenschap als ontbrekend beschouwd worden, langs analogische weg gesuppleerd. Waarbij hij, mede door een nauwkeurige onderscheiding der ontwikkelingsstadia en van de successieve synchronische systematiek, aantoonde, dat deze analogische processen enerzijds een veel complexer en ingrijpender fenomeen zijn dan vaak wordt verondersteld, anderzijds niet zelden ook in de talen van de Oudheid met redelijke kans op waarschijnlijkheid kunnen worden gereconstrueerd.

Suffixen hadden dan ook onder de morfologische problemen waarnaar zijn belangstelling meestal uitging, zijn bijzondere aandacht. En dat wel naast woordstudies – ‘Wortgeschichte über kurze Distanzen’ – in het algemeen en daarbij niet

het minst vele door anderen zo vaak versmade bijzonderheden van individuele gevallen. Etymologieën minder, maar ontleningen, vooral die door het Latijn uit het Grieks en de daardoor ontstane „Eingliederungs“-verschijnselen des te meer. Bij dit alles brak hij, m.i. terecht, met de voor Indogermanisten meestal zo kenmerkende gewoonte de afzonderlijke ontwikkelingen binnen de verschillende Indo-Europese talen buiten beschouwing te laten. Zijn Latijnse grammatika en artikelen over Urromanisch und Vulgärlatein getuigen van deze drang de „inersprachliche Entfaltung“ na te speuren.

Al deze verspreid gepubliceerde studies over bepaalde nauwkeurig omschreven problemen – relatief, maar niet absoluut de meeste over Latijn – getuigen van grote zorgvuldigheid, soliditeit, kritische zin en een weldadig streven naar beknoptheid. Steeds berust zijn linguïstisch betoog op een filologisch fundament; steeds opereert hij met reële taalfeiten, ongeacht hun herkomst, maar in hun origineel verband; steeds wijst hij op het gevaar van onverantwoorde generalisaties en een overijld beroep op schijnbare parallellen uit andere talen. Meer dan eens blijkt scepsis tegenover voorstanders van nieuwe methoden, die tekort schieten in kennis van de feiten. Deze scepsis was des te meer gerechtvaardigd, omdat hij zelf al vóór het opkomen van de zogenaamde moderne taalwetenschap veel van wat deze als essentieel beschouwt in woord en geschrift had uitgedragen, zonder ophef en zonder onnodig nieuwe terminologie. Dat hij met name die structuralisten, die zich b.v. ten aanzien van het Latijn beperken tot de genormaliseerde „Idealform“ van de klassieke taal van Cicero tot Livius en een maximale vereenvoudiging van regels nastreven, praktisch ignoreerde, zal niemand verwonderen. Terecht stond hij op het standpunt, dat ze hoogstens iets van waarde tot het aanvangsonderwijs bijdragen.

In overeenstemming met de beste tradities der Zwitserse taalwetenschap was Leumann immers linguïst en filoloog, een grondig en veelzijdig kenner van de talen waarover hij schreef. Voor hem was de taal geen van alle levende en historische werkelijkheid geabstraheerd formeel systeem, te bestuderen los van de gedachten die er in worden uitgedrukt, maar uitdrukking van die ordening, waarin de menselijke geest de veelvuldigheid van de fenomenen tracht te vatten. Zelfs bij zijn uitgesproken voorkeur voor de morfologie verloor hij nooit de totale werkelijkheid van de betreffende talen uit het oog.

Syntactische problemen komen in Leumann's oeuvre nauwelijks afzonderlijk, maar meermalen in het kader van de morfologie ter sprake. Maar stilistiek, met name de dichtertaal van de Oudheid en in het bijzonder het door de dichters gebruikte vocabulaire boeide hem. Dat hij bij dit alles niet steeds iedereen tevulle heeft overtuigd – het is onvermijdelijk. Mij niet ten aanzien van zijn opvattingen over de oorsprong van bepaalde pronomina indefinita (Latijn *quisque* en verwanten), anderen niet ten aanzien van belangrijke thesen in zijn boek over de Homerische Wörter in het Grieks (1950). Maar ook al is detailkritiek mogelijk, de verdienste bestaat in het tot in alle details doordenken en systematisch ontwikkelen van een bepaald gezichtspunt, en de consequente verdediging van een originele visie zonder ooit de grens tussen creatieve scherpzinnigheid en onvruchtbare fantasie te overschrijden. Het is *mogelijk*, dat hij te ver gegaan is met zijn soms stoutmoedige hypothesen van kunstmatigheid in het episch woordgebruik, van metanalyse en reïnterpretatie door de dichters zelf, van individuele literaire innovaties;

het is *zeker*, dat de archaïserende school tegen wie de Homerische Wörter een reactie is het doel meermalen heeft voorbijgeschoten. Dat anderen door een andere benadering tot afwijkende resultaten zouden komen was een risico, dat hij bewust had genomen. Meer dan menig vakgenoot zag hij in, dat vele aantrekkelijke problemen met het voorhanden materiaal niet op te lossen zijn, of hoogstens tot methodisch weliswaar toelaatbare, maar toch vrijblijvende conclusies leiden.

Ik heb dan ook bij onze ontmoetingen nooit de indruk gehad, dat hij zich over kritiek op zijn werk opwond. Daarvoor was hij te nuchter: kritiek op elkaar behoort nu eenmaal bij het *métier*. Ook op dingen buiten zijn vak had hij een zakelijke en realistische kijk, gedecideerd in zijn mening als het nodig was en afkerig van idealistische fantasieën. Hij was zeer onderhoudend ook in algemene conversatie, maar had buiten zijn vak geen liefhebberijen. Onder zijn collegas genoot hij een hoog aanzien, vooral – zoals zijn vriend en collega *proximus* Ernst Howald het uitdrukte – als „der unpedantische Bewahrer der guten Tradition, gleichermaszen feind allen Unbesonnenheiten wie allen falschen Ängstlichkeiten”. Groot was ook zijn gezag in de Indogermanische Gesellschaft, waarvan de Duitse origine in de naoorlogse jaren aanleiding had kunnen worden tot een definitieve ondergang, maar die zich door zijn ingrijpen en onder zijn leiding – hij was voorzitter van 1953 tot 1961 – weer tot nieuwe bloei kon verheffen. Dat hij een boeiend en inspirerend docent was, blijkt uit getuigenissen van oud-leerlingen, onder wie vele bij het Hoger Onderwijs werkzaam zijn, en uit de 27 onder zijn leiding verschenen dissertaties – die over een Grieks onderwerp vormen de meerderheid –; hoewel zelfstandige prestaties hunner auteurs, zijn de denkbeelden van de leermeester in de meeste duidelijk te herkennen. Ook zijn verdiensten voor de Zwitserse wetenschap in het algemeen moeten vermeld worden: hij behoorde tot degenen, die als eersten het Schweizerische Nationalfonds zur Forderung der wissenschaftlichen Forschung gestalte gaven.

Het heeft hem aan eerbewijzen niet ontbroken; hij was o.a. corresponderend lid van de Oostenrijkse (1947) en Beierse (1950) Akademies, van de Académie des Inscriptions et des Belles-Lettres te Parijs, doctor honoris causa van de Utrechtse universiteit (1956) en buitenlands lid van deze Akademie sinds 1946. Dit waren niet zijn enige banden met Nederland. In 1934 had hij een zorgzame en toegewijde echtgenote gevonden in de Nederlandse Mej. Ella Nap, die hij in een Zwitsers hotel waar beiden gast waren, had leren kennen. Zij schonk hem een zoon en een dochter en aan haar dankte hij ook de nagenoeg perfecte beheersing van onze taal.